

УДК 37.015.3

© Тат'янчиков А.О., 2012 р.

А.О. Тат'янчиков

Донбаський державний педагогічний
університет, м. Слов'янськ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ У ЗВ'ЯЗКУ З АДАПТАЦІЄЮ ПІДЛІТКІВ ДО НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена вивченню особливостей розумових операцій підлітків та виявленню їхнього впливу на процес адаптації дітей до навчання в основній школі. Визначені предмет і показники успішності адаптації, обґрунтована і висвітлена методика вивчення адаптації, а також особливостей розумових операцій учнів на цьому етапі.

Ключові слова: адаптація, показники адаптації, мислення, розумові операції, початкова школа, основна школа.

А.О. Тат'янчиков

ОСОБЕННОСТИ УМСТВЕННЫХ ОПЕРАЦИЙ В СВЯЗИ С АДАПТАЦИЕЙ ПОДРОСТКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ

Статья посвящена изучению особенностей умственных операций подростков и определению их влияния на процесс адаптации детей к обучению в основной школе. Определены предмет и показатели успешности адаптации, обоснована и представлена методика изучения адаптации, а также особенностей умственных операций учеников на этом этапе.

Ключевые слова: адаптация, показатели адаптации, мышление, умственные операции, начальная школа, основная школа.

A.O. Tatjanchikov

FEATURES OF INTELLECTUAL OPERATIONS IN CONNECTION WITH ADAPTATION OF TEENAGERS TO TRAINING AT THE BASIC SCHOOL

The article is dedicated to study of particularities mental operations of teens and to determine their impact on the process of adaptation of children to learning in secondary school. Defined subject and indicators of success of adaptation justified and presented the methodology of the study of adaptation, as well as features of mental operations of pupils at this stage.

Key words: adaptation, indicators of adaptation, thinking, mental operations, elementary school, secondary school.

Під впливом сучасних соціально-економічних змін, визначення орієнтирів на входження в освітній та життєвий простір Європи, в державі здійснюється реформування системи освіти, метою якого є створення умов, за яких більша частина людей зможе бути соціально мобільною, активною й творчою в європейському співтоваристві.

Одним із головних і пріоритетних напрямів освітянської діяльності є забезпечення життєздатності особистості, що передбачає її гармонійну адаптацію та функціонування в соціальному середовищі. При цьому важлива роль належить передусім її адаптації до нових умов навколишньої дійсності.

Особливої актуальності набуває проблема психологічної адаптації дитини на етапі переходу з початкової до середньої ланки навчання, оскільки саме цей період, як правило, пов'язаний з істотними ускладненнями, які обумовлюються новими формами та змістом навчання, появою нових вчителів-предметників з різними методами викладання навчального матеріалу та вимогами до учнів, кабінетною системою навчання, а також зміною вікового етапу розвитку дитини – її вступом до підліткового віку. У зв'язку з цим стає очевидним, що така ситуація потребує проведення спеціальної роботи, спрямованої на підвищення ефективності адаптації школярів на цьому етапі навчання, і передбачає передусім вивчення чинників, які безпосередньо впливають на цей процес.

Отже, з огляду на те, що рівень розвитку мислення людини впливає на ступінь її адаптованості до нових умов існування (А.Г. Маклаков, Ж. Піаже, Н.І. Сперанська та ін.), нами було висунуто припущення: рівень сформованості основних розумових операцій школярів також може впливати на успішність їхньої адаптації до нових умов навчання в основній школі. На вивчення такого взаємозв'язку і спрямовувалось наше дослідження.

Конкретними завданнями нашого дослідження були:

- 1) вивчення рівня адаптованості школярів до навчання в основній школі;
- 2) вивчення психологічних особливостей розумових операцій школярів на цьому етапі;
- 3) встановлення взаємозв'язку між рівнем сформованості основних розумових операцій учнів п'ятих класів та рівнем їхньої адаптованості до основної школи.

При розв'язанні поставлених завдань ми виходили з наступних теоретичних засад: з розуміння сутності адаптації, її ключових питань та понять, сутності мислення і розумових операцій, розгляду психологічних особливостей підліткового

віку дитини, визначених концептуальних підходів до розв'язання зазначеної проблеми.

Отже, період переходу від початкової до основної школи (з 4-го до 5-го класу) співпадає за часом зі вступом школярів до підліткового віку. Тому дослідження на обох зазначених етапах проводилося з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей дітей молодшого підліткового віку (10 – 11 років), який, у свою чергу, також є перехідним від молодшого шкільного до підліткового віку, тому певною мірою містить у собі характеристики обох цих вікових періодів. Цей вік також вважається кризовим у віковій психології, що обумовлюється початком бурхливих фізичних і фізіологічних змін в організмі дитини та, як наслідок, гіпертрофованим значенням фізичного «Я» й нестабільним емоційним фоном. При цьому кризовість молодшого підліткового віку пов'язана також з хибним відчуттям дорослості, що провокує загострення стосунків з оточуючими, насамперед, дорослими: батьками та педагогами. Водночас відбувається зміна провідної діяльності дитини: з учіння у молодших школярів на інтимно-особистісне спілкування у підлітків, тобто на перший план виходить спілкування з однолітками, при цьому навчальна діяльність здебільшого починає займати другорядне місце, що значно ускладнює процес адаптації учня до нових умов навчання в основній школі.

Адаптацію дитини до навчання в основній школі ми розуміємо як процес її пристосування до нових умов, змісту і форм навчання з одного боку і соціальної ситуації (взаємостосунків з однокласниками, вчителями) з іншого. Цей процес поєднує в собі три види адаптації: психофізіологічну, психологічну та соціально-психологічну.

Психофізіологічну адаптацію ми розглядаємо як властивість організму дитини доцільно перебудовувати фізіологічні функції у відповідності до вимог середовища, тобто пристосовуватись до більших фізичних і психічних навантажень, пов'язаних з переходом до основної ланки школи, нового розпорядку дня, режиму роботи, відпочинку тощо.

Психологічна адаптація розглядається нами як процес пристосування психологічних властивостей, станів і процесів дитини до умов, в яких вона знаходиться в даний момент часу.

Соціально-психологічну адаптацію ми розглядаємо як процес пристосування індивіда до групових норм і соціальної групи до окремого індивіда, тобто процес пристосування дитини до умов життєдіяльності в групі.

У своєму дослідженні ми вивчали в єдності психологічну та соціально-психологічну адаптацію, як безпосередньо важливі складові процесу входження дитини у нові умови основної школи, під час яких школярі зазнають найбільших труднощів і які здебільшого визначають ефективність подальшого навчання й зумовлюють всебічний розвиток особистості. Слід зазначити, що соціально-психологічна адаптація має в цей період не таке велике значення, як на початку навчання дитини у школі, оскільки учнівський колектив, як правило, не змінюється при переході з 4-го до 5-го класу: діти вже добре знають один одного, мають той чи інший рівень адаптованості до умов життєдіяльності в класному колективі. Між тим, ми припустили, що низький рівень соціально-психологічної адаптованості на початку навчання в школі, може негативно сказатись на подальшому процесі адаптації до нових умов навчання, зокрема в основній школі. З огляду на це, рівень соціально-психологічної адаптованості дитини до колективу однокласників виступає в якості чинника, який впливає на психологічну адаптованість до нових умов навчання в основній школі, а тому також потребує вивчення.

Для визначення рівня адаптованості дитини, тобто рівня її фактичного пристосування до нових умов навчання, ми обрали відповідні показники цієї адаптованості. Так, в якості показників психологічної адаптованості розглядаються: відсутність невротичних проявів (тривожності, агресивності), достатній рівень мотивації, адекватна самооцінка, достатній рівень розвитку мислення. В якості показників соціально-психологічної адаптованості ми виділили: задоволеність взаємовідносинами з однолітками в колективі, неконфліктність, емоційний комфорт, позитивний соціометричний статус у групі.

Одним з головних факторів, який впливає на ефективність адаптації людини до нових умов існування, виділяють рівень розвитку мислення, так як формування поведінки людини та вибір шляхів досягнення нею певних цілей відбувається при багаторазовому співставленні різних варіантів її діяльності, а також аналізі всіх вихідних понять та ситуацій. Зокрема Ж. Піаже, визначаючи суттєву роль інтелектуальних структур у розвитку процесів адаптації, підкреслює, що інтелект – це те, що забезпечує адаптацію людини [4]. Відповідно до цього, ми розглядали мислення як процес опосередкованого та узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх суттєвих зв'язках і відношеннях. Процес мислення здійснюється за допомогою розумових операцій, які ми визначаємо як певні розумові дії, за допомогою яких здійснюється процес мислення. До них належать: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація, класифікація, систематизація.

Молодший шкільний вік вважається сенситивним для розвитку мислення дитини та передусім формування в неї основних розумових операцій, які мають бути остаточно сформовані на початку підліткового віку, що є необхідною умовою розвитку теоретичного мислення. Втім, в деяких школярів розумові операції наприкінці молодшого шкільного віку можуть бути сформовані недостатньо, що може призвести до певних труднощів в процесі подальшого навчання.

Таким чином, для більш повного вивчення впливу рівня сформованості розумових операцій учнів на процес їхньої адаптації до основної школи, а також враховуючи всю складність даного періоду та його перехідний характер, наше дослідження проводилось у два етапи: наприкінці початкової школи (II семестр 4-го класу) та на початку навчання в основній школі (I семестр 5-го класу). Це дасть нам змогу простежити динаміку показників психологічної адаптації, а також динаміку та рівень розвитку основних розумових операцій безпосередньо на перетині цих двох періодів. Крім того, це дозволить визначити рівень готовності молодших школярів до навчання в основній школі, так як саме від повноцінного фо-

рмування основних новоутворень молодшого шкільного періоду здебільшого залежить успішність та легкість адаптації дитини в основній школі.

Дослідження на кожному з даних етапів ми проводили у двох напрямках. Перший напрямок передбачав вивчення рівня адаптованості школярів до навчання, другий – вивчення психологічних особливостей та рівня сформованості в дітей основних розумових операцій.

Так, рівень адаптованості школярів до навчання ми вивчали за наступними показниками: відсутність тривожності; відсутність агресивності; достатній рівень шкільної мотивації; неконфліктність; емоційний комфорт; задоволеність взаємостосунками з однолітками; позитивний соціометричний статус.

Власне педагогічними показниками адаптації школярів до нових умов навчання нами розглядалися: навчальна активність, успішність навчання, позитивне ставлення до виконань доручень та обов'язків, відсутність прогулів та пропусків занять, згуртованість класу при виконанні поставлених завдань та ін.

Для комплексної оцінки ефективності адаптації на досліджуваному періоді нами були виділені наступні її рівні:

1. Високий рівень адаптації. Школяр позитивно ставиться до школи, легко сприймає та засвоює навчальний матеріал, адекватно сприймає вимоги, які до нього висуваються, активно працює на уроці. Уважно слухає вказівки та пояснення вчителя, виконує суспільні доручення сумлінно та без зовнішнього контролю. В нього відсутні невротичні прояви (конфліктність, тривожність, агресивність), має добрі стосунки з однокласниками та педагогами. Займає в класі сприятливе соціальне становище.

2. Середній рівень адаптації. Школяр позитивно ставиться до школи, її відвідування не викликає негативних емоцій. Сприймає навчальний матеріал за умови, що вчитель висвітлює його докладно та наочно, засвоює загальний зміст навчальних програм, самостійно розв'язує типові навчальні задачі. На уроці не завжди працює активно. Зосереджений та уважний при виконанні завдань, доручень, вказівок педагога, але під його контролем, а також тоді, коли зайняття йому цікаве.

Суспільні доручення виконує сумлінно, втім без особливого ентузіазму. Невротичні прояви не перевищують показників норми. Дружить з багатьма однокласниками, має добрі стосунки з педагогами та позитивний соціометричний статус.

3. Низький рівень адаптації. Школяр негативно або індиферентно ставиться до школи, часто скаржиться на нездоров'я, в нього домінує поганий настрій. Спостерігається порушення дисципліни, навчальний матеріал засвоюється фрагментарно, самостійна робота утруднена, до занять готується нерегулярно, необхідним є постійний контроль з боку педагога, активність на уроці практично відсутня. Суспільні доручення виконує без бажання. Має підвищений рівень тривожності, агресивності, конфліктності. Близьких друзів не має, стосунки з педагогами натягнуті, має негативний соціометричний статус.

На другому напрямку дослідження ми вивчали психологічні особливості та рівень сформованості у школярів основних розумових операцій. Спираючись на те, що розумові операції складають єдиний процес мислення та нерозривно пов'язані між собою, при їх дослідженні ми не ставили за мету вивчити рівень сформованості кожної операції окремо і тому досліджували їх блоками, а саме вивчали: аналіз, синтез та порівняння; аналіз та абстрагування; аналіз та узагальнення і т. ін.

Отже, для розв'язання завдань, які були поставлені в нашому дослідженні, нами були використані наступні методи: спостереження, опитування (бесіда, анкетування, інтерв'ювання), метод експертної оцінки, тестування; вивчення та узагальнення психолого-педагогічного досвіду щодо стану забезпечення адаптації школярів на етапі переходу до основної школи; метод якісної та кількісної обробки результатів дослідження.

Важливе місце в нашому дослідженні займає метод тестування, який розглядається як короткочасне, однакове для всіх досліджуваних завдання, за результатами якого визначається наявність та рівень розвитку певних психічних властивостей дитини.

На першому напрямку нашого дослідження за допомогою методу тестування ми визначали рівні показників адаптованості школярів до нових умов навчання на етапі переходу від молодшої до основної школи. Ці показники вивчалися нами за допомогою стандартизованих психологічних методик, підібраних з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей дітей молодшого підліткового віку. Так, наявність у дитини невротичних проявів визначалася на підставі методик: Філіпса (шкільна тривожність), А. Басса і А. Дарки (агресивність).

На підставі використання анкети шкільної мотивації Н.Г. Лусканової, модифікованої для учнів середніх класів Є.І. Даніловою [1], ми також вивчали рівень шкільної мотивації учнів, оскільки мотивація має великий вплив на процес адаптації людини до нових умов середовища. Не менш важливе місце займає мотивація у процесі адаптації школярів до навчальної діяльності. Саме від рівня розвитку мотиваційної сфери багато в чому залежить успішність адаптації на протязі всього періоду шкільного навчання, зокрема на етапі переходу від початкової до основної школи. Саме тому в якості одного з важливих показників адаптованості школярів на даному періоді навчання ми обрали рівень шкільної мотивації.

Як було зазначено вище, адаптація молодших підлітків до навчання в основній школі включає в себе не тільки психологічну адаптацію до нових умов навчання, а й соціально-психологічну адаптацію, тобто адаптацію до умов існування в групі. Вивчення визначених нами вище показників соціально-психологічної адаптації здійснювалося стандартизованими психологічними методиками (методика К. Роджерса і Р. Даймонда, метод соціометрії Дж. Морено [6]).

Другий напрямок нашого дослідження передбачав вивчення психологічних особливостей та рівня сформованості у молодших підлітків основних розумових операцій, що проводилося на підставі тестування. Для цього нами були використані стандартизовані психологічні методики, які були підібрані з урахуванням особливостей процесу мислення дітей молодшого підліткового віку.

Так, для вивчення рівня сформованості в школярів розумової операції узагальнення нами була використана методика «Виключення слів».

Вивчення в школярів рівня сформованості розумових операцій аналізу та абстрагування здійснювалося за допомогою методики «Виділення суттєвих ознак». Дана методика також виявляє здатність дитини виділяти суттєві ознаки предметів або явищ від несуттєвих, другорядних. Для вивчення в школярів сформованості операцій порівняння та абстрагування нами була використана методика «Прості аналогії». Методика використовується також для виявлення характеру логічних зв'язків та відношень між поняттями. Вивчення рівня сформованості в школярів операцій аналізу, синтезу, порівняння здійснювалось нами за допомогою методики «Порівнювання понять».

Отримані емпіричні дані на обох етапах дослідження підлягали подальшій кількісній та якісній обробці. Вивченням на емпіричному етапі дослідження були охоплені учні 4-5 класів загальноосвітніх шкіл, а також педагоги та шкільні психологи.

Таким чином, черговим завданням нашого дослідження є емпіричне дослідження динаміки розумових операцій і адаптації підлітків на етапі переходу до навчання в основній школі, результати якого будуть представлені в наступній статті.

Список літератури

1. Коблик Е.Г. Первый раз в пятый класс! Программа адаптации детей к средней школе / Е.Г. Коблик. — М. : «Генезис», 2007. — 122 с.
2. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — М. : ТЦ «Сфера», 2001. — 464 с.
3. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Жю Пиаже. — М. : Просвещение, 1969. — 293 с.
4. Практикум по возрастной психологии: Учебное пособие / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. — СПб. : Речь, 2010. — 694 с.
5. Райгородский Д.Я. (редактор-составитель). Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Ред.-сост. Д.Я. Райгородский. — Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. — 672 с.

Відомості про автора

Татьянчиков Андрій Олександрович – аспірант кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету. Науковий керівник – Солодухова О.Г., доктор психологічних наук, професор, зав. кафедри психології ДДПУ.

Назва статті: «Вивчення особливостей розумових операцій у зв'язку з адаптацією підлітків до навчання в основній школі».

Домашня адреса: вул. Жовтневої революції, 53-а, кв. 59, м.Слов'янськ, Донецька обл., 84122, Україна.

Електронна адреса: a_tatyanchikov@mail.ru Тел. дом.: (06262) 2-43-36; тел. моб.: 050-185-68-86.